

***Teriak (theriaca),
złudne nadzieje leku na wszystko.***

Sławomir Fałek

Wazon apteczny na *theriaca* według receptury
"Andromacha Starszego"

Wprowadzenie:

Ludzkość od dawna poszukiwała leku, który przynosił by ulgę we wszelkich chorobach, Medykamenty takie zwano *panaceami* od imienia Panakeji, jednej z córek Eskulapa – antycznego boga medycyny i lekarzy – która podobno potrafiła uleczyć każdą dolegliwość za pomocą ziół i kwiatów. Nowożytnym lekarstwem miał być znany już od starożytności *Theriaca*.

Technologia jego wytwarzania szerzej poznana została na wschodzie w dobie wypraw krzyżowych. Prym i monopol na jego wytwarzanie objęła w XIII w. Wenecja.

Theriaca - grec. *Θηριον* (*thērion*), łac. *theriacum*, *theriaca* zwany był również: *theriac*, *teriaca*, *triac*, **ركسلا سبد** - tiryaj”, dawny niem. *driakel*, franc. *tyriacle*, czes. *dryak*, i pol. *driakiew*, *driakiew*, *drzakiew* lub *dryjaka*.

Był specyfikiem farmaceutycznym znanym od czasów antyku a stosowanym już przez **Attalosa III Filometora**, króla Pergamonu (138-133 p.n.e.) oraz **Mithrydatesa VI Eupatora** (120-63 r. p.n.e.). Jedną z najczęściej stosowanych w starożytności metod usuwania przeciwników politycznych było otrucie przez podanie soku z cykuty lub lulka czarnego. Wśród władców, którzy obawiali się marnego końca, znalazł się między innymi Mitrydates VI Eupator, król Pontu. Obawiając się spisku Rzymian, Mitrydates postanowił uodpornić się przeciwko truciznom. Podobno zastosowany przez władcę sposób na uzyskanie „odporności przed truciznami” zadziałał. Stąd też na cześć wynalazcy metodę podawania coraz większych dawek substancji toksycznej i coraz większej dawki odtrutki w celu uodpornienia organizmu na negatywne działanie *jadu* nazwano *mitrydadyzmem*, a same antidotum *mitrydatem*.

Pliniusz Starszy (24-79 n.e.) wymienia w swojej *Historii Naturalnej* pięćdziesiąt cztery produkty, które tworzyły lek. Andromachus Starszy lekarz cesarza Nerona rozszerzył ilość składników. Na temat tego specyfiku pisał też Klaudiusz Galen (130-200 r. n.e.) w *Theriace*. Regularnie przyjmował go jeden z jego pacjentów, cesarz rzymski Marek Aureliusz .

Theriak, złudne nadzieje leku na wszystko.

Mitrydat, wariat theriaca.

Mithridatium, znany również jako **mithridatium**, **mithridatum** lub **mithridaticum**, jest pół-mitycznym lekarstwem z aż 65 składnikami, używanym jako antidotum na zatrucia i mówiło się, że został stworzony przez Mithridatesa VI Eupatora z Pontu w I wieku p.n.e. Do końca XVIII wieku stosowano co najmniej dziesięć rodzajów mitrydatu. Najpopularniejszym z nich był tak zwany *mitrydat damokratejski*, czyli przeznaczony dla ludzi z gminu. W jego składzie znalazło się między innymi: 11 uncji mirry, po 10,5 uncji cynamonu i nardu (czyli waleriany), po 10 drachm najlepszego szafranu, agaru, imbiru i terpentyny, po 9 drachm olejku muszkatołowego, galbanum, stroju bobrowego, cytwaru i pieprzu, oraz takie składniki, jak na przykład kubaba (czyli ziele angielskie), proszek z krokodyla, utłuczone ciernie rodyjskie (a więc kolce czarnokrzewu) czy kora drzewa różanego. Wszystkie utłuczone w moździerzu składniki leku łączono z aromatycznym miodem i białym winem, a następnie mieszano tak długo, aż powstawały gęste powidełka, które sprzedawano potrzebującym w zamykanych pojemniczkach z drewna lub gliny.

Trzy apteczne słoje na *mithridatum*.

Środek homeopatyczny *theriaca* znany również pod nazwą *weneckiej melasy* zawierał prawdopodobnie 64 lub 67 składników (między innymi opium, ciało żmii, grzyby agaricum, zioła cynamon, imbir, szafran, lawendę, rycynę), składniki mineralne (mirrę i bitumen oraz gumę arabską) zmieszane z miodem i winem w celu zakończenia procesu łączenia a sprzedawany w postaci melasy: pasty (powidełka) lub płynnej esencji. Stosowany jako antidotum na trucizny, ukąszenia i panaceum na wszystkie bolączki oraz lekarstwo na zarazę, zaburzenia widzenia, gorączkę, padaczkę i głuchotę – jednak w znacznej części placebo.

Ze względu na zawartość niektórych składników mógł mieć częściowo działanie pozytywne:

- opium zmniejszał okresowo objawy bólu, kaszlu i biegunki,
- szafran działał antyzapalnie,
- anyż wspomagał trawienie i łagodził kamnicę nerkową,
- waleriana pomocna na ugryzienia, działanie antyzapalne,
- kadzidło, ale tylko w niewielkich ilościach, przydatne w chorobach płuc,
- bitum na rwę kulszową i kaszel,
- mirra na reumatyzm i zapalenie dziąseł itd.

Długotrwałe przechowywanie preparatu w opakowaniu ołowianym mogło jednak skutkować po spożyciu uszkodzeniem wątroby i nerek (ołowica). Ponowne zainteresowanie tym specyfikiem nastąpiło ponoć w wyniku kontaktów z Persami w okresie wypraw krzyżowych. Wenecja rozpoczęła wytwarzanie *theriaca* w 1258 r., regulowała jego produkcję oraz kontrolowała jego dystrybucję w całej Europie. Środek stał się cennym artykułem handlowym pomiędzy Wenecją a Padwą, Mediolanem, Genuą, Bolonią, Konstantynopolem i Kairem.

Do produkcji specyfiku *theriaca* dopuszczono jedynie grupę nadzorowanych 40 weneckich aptek z 90 działających w mieście, które nie mogły wytwarzać *theriaca*. Apteki te *nosiły* nazwę tzw. *triacanti* lub *teriacanti*. W tej grupie były następujące apteki:

- *Al Struzzo D'oro* (= „Pod Złotym Strusiem”),
- *Al Paradisio* (= „Raj”),
- *Ai due Mori* (= „Dwóch Maurów”),
- *Alla Testa d'Oro* (= „Pod Złotą Głową” od 1565 r przy Ponte Rialto),
- *Al Pomo d'Argento* (= „Pod Srebrnym Jabłkiem”),
- *All'Umiltà coronata* (= „Koronowana Pokora”),
- *Alla Spatiaria (della Madonna)*,
- *Al Redentore* (= „Odkupiciel”),
- *Al Doge* (= „Doża”),
- *Tre Torri* (= „Trzy wieże”)
- *Al Pelegrino* lub *Dell Peregrino* (= „Pielgrzym” przy Ponte Rialto),
- *All'Aquila Nera* (= „Pod Czarnym Orłem”),
- *Il Cedro imperiale* (= „Imperialny Cedr”),
- *Alla Vecchia* (= „Stara”).

Przygotowanie *theriaca* w Wenecji było robione publicznie w miesiącu maju przybierając postać święta (w zał. ilustracja) pod ścisłą kontrolą urzędników Ministra Sprawiedliwości i ekspertów aptekarstwa. Już trzy dni wcześniej składniki ustawiono publicznie przed publicznością (aby nie podejrzewano oszustwa), więc na przykład w klatce pokazano żmiję, której jad został następnie wzięty jako ważny składnik. Robotnicy, którzy wykonali te czynności, poruszali się razem w rytm piosenki, mieszając i rozbijając w ten sposób ważne składniki zaprawy. Ich strój był również dostosowany do świątecznej, choć ruchliwej okazji: nosili ładne żółte buty, czerwone spodnie, a na czapkach machały pióra. Ważnym miejscem do tego wszystkiego był Campo Santo Stefano, plac w pobliżu mostu przy Accademii. (Więcej na ten temat: *L'Orviétan: Medicina universale 1504-1828 Mitridato, Theriaca*”).

Najstarsza apteka w Wenecji, *Testa d'Oro* = „Pod Złotą Głową”, znajduje się obecnie w pobliżu mostu Rialto. Sklep był bardzo znany w swoim czasie, w którym można było kupić najlepszej jakości lek na wszystkie choroby - *theriaca*. Pod znakiem widnieje napis *Theriaca d'Andromaca*.

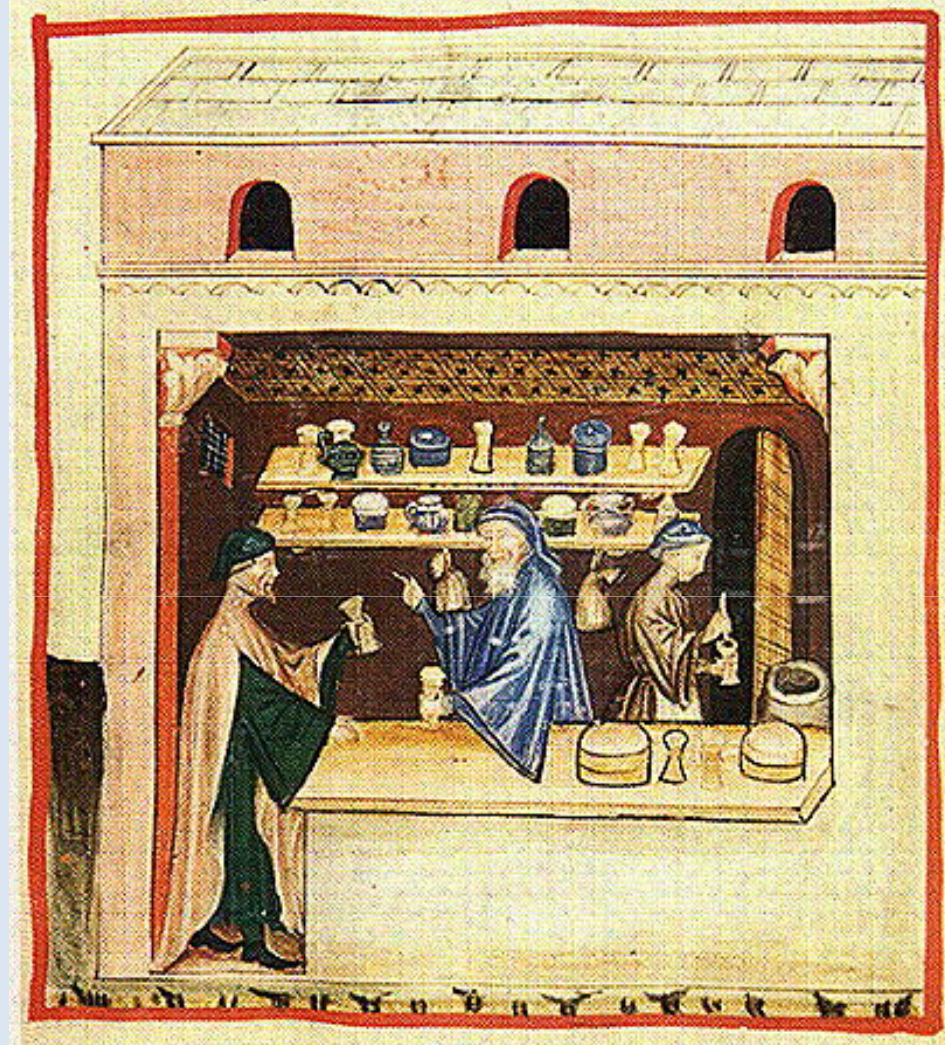
Theriaca był droгим środkiem (w Niemczech w 1580 roku opakowanie kosztowało 1 talara) był więc naśladowany przez apteki w innych miastach (np. wiedeńską *Pod Złotą Koroną*, czy *Rzymską* i podrabiany przez pokątne warsztaty.

Teriak, złudne nadzieje leku na wszystko.

Wytwórcy i sprzedawcy *theriaca*.

• Wytwórcy i sprzedawcy *theriaca* w XVII w.

• Sprzedaż *theriaca* w aptece („*Tacuinum Sanitatis*”).

Teriak, złudne nadzieje leku na wszystko.

Wytwarzanie *theriaca*.

- Przygotowanie ciał żmij do *theriaca* (drzeworyt XV w.)

- Dwóch aptekarzy podczas przygotowywania *theriaca* (drzeworyt).

Teriak, złudne nadzieje leku na wszystko.

Kapsle flakoników *bosolletti* na *theriaca* weneckich aptek.

Kapsel apteki *Al Struzzo D'oro*. Wenecja XVI w. Pb 24 mm Struś stojący l. trzymający podkowę w dziobie; do l., popiersie skrzydlatego lwa; wokół: THERIACA AL STRUZZO D'ORO.

Kapsel apteki *Al Struzzo D'oro* (= „Pod Złotym Strusiem”). Wenecja XVI w. Pb 25 mm Orzeł z rozpozrtartymi skrzydłami, wokół: IOANH(-es) AL STRUZZO D'ORO. V(enetia).”

Kapsel „*All'Aquila Nera* (= „Pod Czarnym Orłem”) Wenecja? XVII w. Pb 25mm, 9.96 g. Orzeł w koronie z rozpostartymi skrzydłami, głowa w lewo; wokół: THERIACA F ALLA [AQUILIA NERA].

Kapsel apteki *Al Paradisio D'oro*. THERIACHA-F(ina) AL. PARADISO IN VEN(etia).

Kapsel apteki *All'Umiltà coronata* (= „Koronowana Pokora”).

Kapsel apteki (?) XVII w. Dwie kolumny, pomiędzy nimi księżyc? i ptak. THERIACA FINA IN VENICE.

Kapsel apteki „...” XVII w. 21mm, 5.47 Pb. Popiersie Madonny w prawo trzymającej małego Chrystusa.

Kapsel apteki *Alla Spatiaria (della Madonna)* Wenecja, XVII . Półpostać Madonny z dzieciątkiem; wokół inskrypcja MADONA [...].

Kapsel apteki *Alla Vecchia* (= „Stara”) od 1822 r. połączona z „apteką *Il Cedro imperiale*, Wenecja, THERIACA.F.ALLA.VECCHIA.IN.V(enetia). 9

Teriak, złudne nadzieje leku na wszystko.

Kapsle flakoników *bosolletti* na *theriaca* weneckich aptek.

Kapsel apteki *Il Cedro imperiale* (= „Imerialny Cedr”) Wenecja. XVII w. Dwugłowy orzeł, po bokach aniołki, wokół: **TERIACA VENE... IL ...**

Kapsel apteki *Al Pellegrino, Dell Peregrino* (= „Pielgrzym”), przy Ponte Rialto, Wenecja XVII w.

Kapsel apteki *Al Pomo d'Argento*” (= „Pod Srebrnym Jabłkiem”), Wenecja, XVII w. Jabłko; wokół inskrypcja: • F • FIN • AL • POMO • D'ARG • VEN • R.. 8.63g, 24mm.

Bossoletti *„Ai Due Mori”*, Wenecja pochodząca z wykopalisk dra Martina Lemke w Scodra w Albanii (średnica: 2,5 wysokość 4 cm.)

Kapsel flakonika apteki *„Ai due Mori”*. (= „Dwóch Maurów”), Wenecja, XVI/XVII w. Dwie półpostacie zwrócone do siebie; wokół: **THERIACA FINA ALI DVE MORI VEN** (23.5mm, 12.54 g).

Pokrywka pojemnika na Theriaca Venecja(?) XVI-XVII w. (32mm, 14.14g). Napis w trzech liniach: **+ IHS THERIACA [...] R;** poniżej amerek.

Ołowiane kapsle o średnicy ok. 2,0 - 2,5 cm, służyły do zatkania ołowianych flakoników zwanych *bossolet(t)i*. Pojemniki (ok. wys. 4 cm) były zamykane szerszymi pokrywkami o śr. 4 cm z pięknym liternictwem i różnorodnymi przedstawieniami. Z zewnątrz pojemniki były rowkowane (jak na zdjęciu) ale czasami ozdabiane herbami lub lwami. Większość ww. zabytków pochodzi z XVII – XVIII w.

Pokrywka pojemnika apteki **Al Pelegrino** („Pielgrzym”). Wenecja. XVII w.

Pokrywka pojemnika apteki **Al Redentore** (=„Odkupiciel”), Wenecja, XVII w..

Pokrywka pojemnika apteki **All'Umiltà koronata** (=„Koronowana Pokora”), Wenecja, XVII w.

Pokrywka lub kapsel apteki **Al. S. Marco**. Skrzydlaty wenecki lew w pr. wokół: .EX.OFICINA.SANCTO.MARCO

Pokrywka pojemnika apteki **Alla Testa d'Oro** (= „Pod Złotą Głową), Wenecja, XVI w. Głowa w pr. wokół: TERIACA • FINA • ALLA • TESTA • DORO • IN • VENETIA . poniżej data 1511.

Pokrywka pojemnika apteki **Alla Testa d'Oro** (= „Pod Złotą Głową), Wenecja, XVII w. Popiersie w pr. poniżej data 1603; wokół: TERIACA FINA - ALA TEZTA DORO IN VENET •

Pokrywka pojemnika apteki **Alla Spatiaria**. Wenecja XVII w. (42mm, 26.77 g). MADONNA • IN • V • ALLA SPATIARIA

Druki ulotne apteki Al Struzzo D'oro (= „Pod Złotym Strusiem):

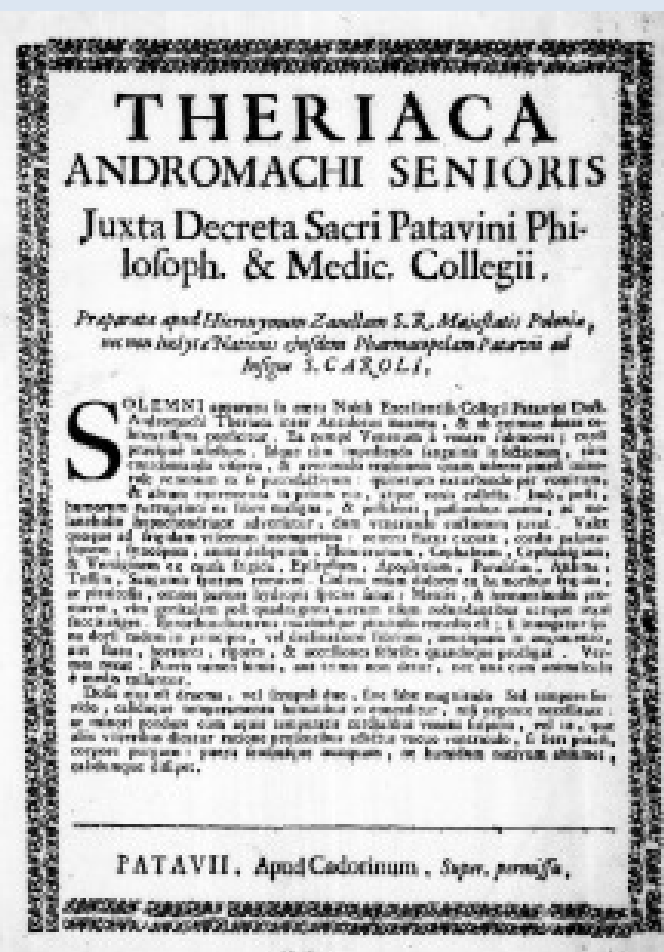
Druki ulotne apteki Al Struzzo D'oro.

Druk apteki Al Struzzo D'oro w Wenecji o zaletach theriaca w języku arabskim. (ark. o wym. 22 x 31 cm).

Tabella con la ricetta della teriaca di Andromaco il Vecchio

Trochiscori di squilla aur.48	Centaurea minore an.aur.2
Trochiscori di poropra	Spiga di nardo
Trochiscori di andaracharon	Polio montano
Pepe nero	Pepe Bianco an.aur.6
Oppio tebano ana.aur.24	Storace liquida
Cannella scelta	Semi di appio
Rose rosse secche	Silero montano
Semi di napio silvestre	Semi di dauco
Radici di iris	Semi di ameos
Agaricio bianco	Chamepithyos
Succo di liquirizia	Chamedryos
Opopalsamo, cioè olio ana.aur.12	Succo di hypoquistidos
Mirra pura	Spiga celtica
Croco	Folio indio
Zenzero	Meu
Rabarbaro	Genziana
Radici di pentapyllon	Semi di fenicolo
Calamento montano	Terra sigillata
Prassio	Colcotar bruciata, cioè vetriolo bruciato
Petrosillio	Amomo
Semi di macedonico	Acoro, cioè radici
Stoichados arabico	Iperico
Costo amaro	Nastuzio bianco, cioè seme
Pepe lungo	Carpobalsamo
Pulegio indio	Phu, cioè radici di valeriana
Olibano	Gomma arabica
Fiori di squinante	Carvo agresta, cioè cordumeno
Terebentina	Semi di anice
Cassia lignea an.aur.6	Acacia
Bdellio	Castoreo
Galbano	Serapino an.aur.4
Aspalto	Aristolochia rotonda aur.2
Opopanaco	Miele purificato lib.10
	Vino buono profumato vecchio lib.3

Zanella Girolamo -*Theriaca Andromachi Senioris juxta Decreta Sacri Patavini Philosoph. & Medic. Collegii. Praeparata apud Hieronymum Zanellam S. R. Majestatis Poloniae, nec non Inclitya Nationis ejusdem Pharmacopolam Patavii ad Insigne S. Caroli.* Padwa, XVIII w.

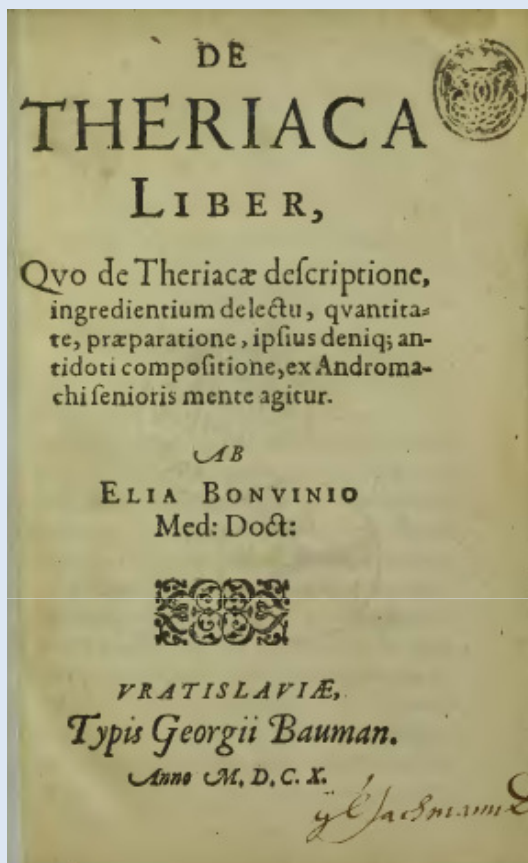
Skład *theriaka* według Andromacha Starszego złożonego z 67 składników:

Paweł Guldeniusz – *Andromachi Senioris Theriaca in Usum* ... (Toruń 1630 r.). Zawierał 71 składników.

Paweł Guldeniusz – „*Andromachi Senioris Theriaca in Usum...*” (Toruń 1630 r.).

Paul Gulden, Paulus Guldenius (1588-1658) to wybitny aptekarz toruński i nadworny aptekarz króla Władysława IV Wazy i Jana Kazimierza. Autor pierwszego polsko-niemiecko-łacińskiego farmaceutycznego słownika zawierającego m.in. opisy ówczesnych leków i chorób oraz podręcznika dydaktycznego (1641 r.). Urodzony w Królewcu w Prusach Książęcych, praktykę aptekarską rozpoczął Guldeniusz w Wilnie, potem kontynuował w Gdańsku, Toruniu i Berlinie. Po studiach w Wittenberdze i jedenastoletnim pobycie w Brodnicy powrócił do Torunia, gdzie w 1623 roku nabył aptekę na ul. Szczytnej na Starym Mieście. Jako aptekarz królewski brał udział ze swoją apteką połową w wyprawie wojennej Władysława IV pod Smoleńsk w 1634 roku. Od 1640 roku był serwitorem królewskim. Jako jeden z dwóch aptekarzy w Polsce posiadał oficjalne zezwolenie na przyrządzanie cudownego lekarstwa *theriak* zwanego w Polsce *driakwią*. Paweł Guldeniusz zmarł w Toruniu w 1658 r. w czasie epidemii dżumy.

Elias Bonvinus (15..-1612) - *De Theriaca Liber : Quo de Theriacae descriptione, ingredientium delectu, quantitate, praeparatione, ipsius deniq; antidoti compositione, ex Andromachi senioris mente agitur / Ab Elia Bonvinio Med: Doct.: Vratislaviae, Wrocław 1610 r.*

Wobec postępu nauki i medycyny zaprzestano wytwarzania *theriaca* (pod koniec XVIII w. albo nawet w połowie XIX w.), który okazał się lekiem nieskutecznym. Jego homeopatyczne działanie nie zostało potwierdzone.

Sławomir Fałek

Literatura źródłowa:

- Colin Martin *Les capsules de theriaque* in *Museés de Genève 99* (Geneva 1969), pp. 11-13
- U. Klein. *Von Paradies zu Paradies: Theriak und Theriak-Kapseln*, "SM 218 (June 2005), pp. 35-42
- L'Orviétan *Medicina universale 1504-1828 Mitridato, Theriaca*, s. 65-74.
- Franco Pilon *UN DESIDERIO CHIAMATO THERIACA*-
(http://www.sismondieditore.it/Poesie_libri_sismondi/THERIACA.asp).
Tessera per la teriaca" (<https://www.lamoneta.it/topic/66189-tessera-per-la-teriaca/?page=9>).
- Ciekawa dyskusja na forum "la Moneta" (<https://www.lamoneta.it/topic/66189-tessera-per-la-teriaca/?page=2>).